Arneback, Emma & Andreas Bergh: The pre-packaged freedom of choice – on the future of Swedish upper-secondary school. *Nordic Studies in Education*, Vol. 30, pp. 116–130 Oslo. ISSN 0901-8050.

The main purpose of this article is to focus what meanings the concept of quality is given in the political development of Swedish upper-secondary school. By using Quentin Skinner's speech-act theory comparisons are made between the meanings formulated in the early 1990s and the now current investigation *Framtidsvägen* (SOU 2008:27). The result shows consequences for the goal and result oriented steering system as well as changes in the perspectives of citizenship education and ideology.

116

Keywords: educational policy · quality · performativity · upper secondary school · citizenship education

Manuscript received: November 2009 (peer reviewed)

Emma Arneback, Faculty of Humanities and Social Sciences, Örebro University, SE-701 82 Örebro, Sweden.
E-mail: emma.arneback@oru.se

Andreas Bergh, Faculty of Humanities and Social Sciences, Örebro University, SE-701 82 Örebro, Sweden.
E-mail: andreas.bergh@oru.se

Den paketerade valfriheten

Om Framtidsvägen för den svenska gymnasieskolan

EMMA ARNEBACK OCH ANDREAS BERGH

I den här artikeln intresserar vi oss för den utbildningspolitiska utvecklingen av den svenska gymnasieskolan. Fokus riktas mot hur kvalitetsbegreppet används i centrala dokument och mer specifikt mot följande fråga: Vilka är de kvaliteter som den svenska gymnasieskolan förväntas leda till i olika tidsperioder och vilka utbildningspolitiska förskjutningar äger därmed rum? Vi är särskilt intresserade av vilka konsekvenser dessa förskjutningar kan få för skolans medborgerliga uppdrag.

Våren 2008 kom den statliga utredningen *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27). Ett begrepp som är mycket centralt i såväl direktiven som i själva utredningen och därtill i rubriken på den påföljande propositionen *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan* (Prop. 2008/09:199) är *kvalitet*. Redan i direktivens första stycke slås det fast att; «arbetet skall bedrivas utifrån principen att gymnasieskolan skall vara en frivillig utbildning av hög kvalitet... » (Dir. 2007:8).

Den förväntan som riktas mot utredningen innebär således att de förslag som lämnas ska leda till en gymnasieutbildning med hög kvalitet. Frågan måste då ställas om detta i sig innebär någon förändring mot tidigare? Är det rimligt att tro att det tidiga 1990-talets reformarbete, som ledde fram till den nuvarande gymnasieskolan, syftade till att utveckla en gymnasieskola

med låg kvalitet? Vi utgår från att det knapast kan ha varit fallet.

Även om inte själva ordet kvalitet förekommer frekvent i de utredningar och propositioner som ligger till grund för den nuvarande gymnasieskolan, så menar vi att det ändå är ett rimligt antagande att själva idén om kvalitet, som något allmänt gott och eftersträvansvärt, ändå fanns med som riktningsgivare för det arbete som då genomfördes. Genom att på detta sätt göra en åtskillnad mellan ord och begrepp utgår vi från, med referenser till Quentin Skinner (1988), att ett begrepp kan finnas närvarande i en text även om själva ordet som betecknar detta inte började användas förrän långt senare. Frågan torde utifrån detta inte handla om huruvida utbildningen ska ha hög kvalitet eller inte utan snarare vilken eller vilka kvaliteter det är som förespråkas.

I analysen tar vi vår utgångspunkt i Skinners (1988, 2002) talhandlingsteori, där intresset riktas mot hur språket används som ett medel för att upprätthålla eller åstadkomma social förändring. Den språkliga kamp som kan uppstå kring ett begrepps applikationskriterier handlar följaktligen om att få företräde till att definiera ett begrepps betydelse för att på så sätt kunna dra fördel av dess performativa funktion (jfr. Englund & Quennerstedt, 2008). Skinner (1988) menar också att tolkningstvister kring värdeladdade begrepp, som kvalitet, kan förstås som grundläggande oenigheter kring olika samhällsliga frågor. Analysen av de talhandlingar som framförs i en text handlar därmed om att synliggöra olika synsätt och intressen i kampen om att bli den/de som får företräde till att definiera ett begrepps betydelse.

Med utgångspunkt från Skinners (Tully, 1988) kommentar om att varje text måste relateras till andra tillgängliga texter som utgör den ideologiska kontexten, intresserar vi oss i ett första steg av analysen för vilka applikationskriterier kvalitetsbegreppet tilldelas dels

i 1990-talets gymnasiereform¹, dels i relation till en mer samtida kontext. I ett andra analyssteg riktas fokus mot gymnasieutredningen *Framtidsvägen – en reformerad framtidsskola* utifrån vårt intresse av att undersöka vilka applikationskriterier som utredaren tilldelar kvalitetsbegreppet. I artikelns sista avsnitt knyter vi genom ett tredje analyssteg ihop de tidigare genom att diskutera utbildningspolitiska förskjutningar och möjliga konsekvenser för skolans medborgerliga uppdrag.

Karaktäristiska drag i utvecklingen av gymnasieskolan

Varje talhandling kan förstås som ett argument i relation till en pågående debatt där olika uppfattningar i ett spänningsfyllt förhållande kan ställas mot varandra. Genom en kartläggning, som blir en form av yttre ramverk, blir det möjligt att undersöka vilka konventionellt igenkännbara meningar som har kommunicerats i andra texter (Tully, 1988). För att ge detta yttre ramverk utgår vi från de politiska dokument som författades i den tid då 1990-talets gymnasiereform tog form.

Därefter vänder vi oss dels till utbildningspolitisk forskning för att visa på några av de konsekvenser som har följt av dessa reformer, dels mot den påverkan som kan följa genom kvalitetsbegreppets användning i olika sammanhang. Med utgångspunkt från en belysning av hur politiska tankar och handlingar gradvis har uppkommit i språket blir det i nästa steg möjligt att analysera och förstå *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) i relation till det tidiga 1990-talets utbildningsreformer, trots att nästan två decennier har förflutit däremellan.

1990-talets gymnasiereform

I regeringens proposition *Om ansvaret för skolan* (Prop. 1990/91:18, s. 3) föreslås »en klarare ansvarsfördelning mellan staten och kom-

munerna». Principerna för förslaget innebär att staten fastställer nationellt giltiga mål och riktlinjer och att den lokala nivån, inom givna ramar, ges ett stort ansvar för genomförandet. Ett ökat lokalt ansvar för den offentliga verksamheten beskrivs som «helt nödvändigt om skolan skall kunna utvecklas och upprätthålla en god kvalitet» (Prop. 1990/91:18, s. 18). Ansvaret för upprätthållandet av en hög kvalitet riktas på detta sätt mot lärare och skolledare men också mot den kommunala politiken. De som närmast ansvarar för att utbildningen har god kvalitet och utvecklas i den riktning som framgår av läroplanerna, och i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet, är därmed lärarna. De erfarenheter som dessa gör kommer också att «läggas till grund för förändringar inte bara på lokal nivå utan också, i första hand genom rapporter från utvärderingen, på central nivå» (Prop. 1990/91:18, s. 22). Den lokala politiken tilldelas det samlade ansvaret för genomförandet och utvecklingen av skolverksamheten.

I *Växa med kunskaper* (Prop. 1990/91:85) beskrivs hur ambitionen är att, efter en period med kvantitativa reformer, nu genomföra kvalitativa reformer «som bättre tillgodoser den enskilda medborgarens och individens behov, men också samhällsekonomins krav på effektivitet och produktivitet» (Prop. 1990/91:85, s. 42). I propositionen föreslås en kursutformad gymnasieskola med treåriga program, som ger en grundläggande behörighet till högskolestudier. Samhället beskrivs som ett dynamiskt kunskaps-samhälle där det finns behov av en hög grundläggande kunskapsnivå för att möta den ständiga samhällsomvandlingen. Utifrån behovet av flexibilitet och med livslångt lärande som grundläggande idé, framgår av propositionen att kärnämnen ska utgöra en bas i gymnasieskolan: «En generell bas av solida kunskaper underlättar den specialisering och omspecialisering som kom-

mer bli vanlig i arbetslivet» (Prop. 1990/91:85, s. 44).

I propositionen återfinns också tanken om att gymnasieskolan ska vara individbaserad, utifrån argumentet att samhällsutvecklingen leder till att skolan måste uppfylla nya behov. Bland annat anges att det skett en demokratisk utveckling där medborgarna genom sin växande kompetens vill kunna välja och bestämma över sina egna närliggande omständigheter. För att möta de behov som varje elev har föreslås en flexibel gymnasieskola som är lyhörd för enskilda elevers önskemål och behov. Elever ska också ges inflytande att forma utbildningen och undervisningen på lokal nivå. Möjligheter till flexibla val och hybriditeter ska vara stor. Det innebär «en ny struktur av studieprogram med radikalt utökad utrymme för både personliga val och lokala beslut» (Prop. 1990/91:85, s. 217).

Konsekvenser av 1990-talets utbildningsreformer

I ideologiska termer kan den utbildningspolitiska utveckling som äger rum i Sverige under 1990-talet betecknas som neoliberal (Englund, 1995; Olsson, 2008). Vi delar den uppfattningen, och definierar neoliberalism som en politisk inriktning som vill skapa utrymme för individuella val genom att skapa en marknad där det råder konkurrens mellan olika utbildningsalternativ (Apple, 2001; Biesta, 2004).

Konsekvensen av den ideologiska förskjutningen blir bland annat att valfrihet blir ett honnörsord; genom valfriheten ska eleverna garanteras rätten att själva välja skolför, program och kurser. Utvecklingen ger formuleringsmakt till de utbildningsaktörer som finns på marknaden och medborgare blir till kunder som behöver ha förmåga att navigera sig fram i valfrihetens utbud (Olsson, 2008). Fokuseringen på valfrihet blir också märkbar i relation till de olika betydelser som begreppet likvärdighet har tilldelats

över tid (Englund & Quennerstedt, 2008). Medan detta under 1960- och 1970-talet kopplas till jämlikhet, sker det under de två kommande decennierna en förskjutning mot just valfrihet. Även denna betydelse utmanas så småningom av dagens kvalitetsdiskurs där likvärdighet kopplas till måluppfyllelse och betygssättning.

Att elever görs till kunder får konsekvenser för skolans medborgerliga uppdrag då förutsättningen för gemensamma möten i pluralistiska elevgrupper försvagas. Tomas Englund (1995, 1998) beskriver att den utbildningspolitiska utvecklingen därmed går från gemensamt intresse till egennytta. Han menar att det sker en förskjutning från en offentlig skola som garant för det gemensamma, till en utbildning som styrs av individuella val och marknadsintressen. Det är en utveckling som försvagar tanken om en skola som verkar för samhörighet och demokrati. Istället är det en individorienterad demokratiuppfattning som framträder (jfr. Pettersson, 1991).

Under 1990-talets andra hälft utmanas, enligt Maria Olsson (2008), den svenska skolan av tankar om kulturell frihet, samtidigt som den tidigare marknadsutsättningen av skolan ytterligare förstärks. Frågor om den egna identiteten, självförverkligande och behovstillfredsställelse blir nu centrala. Den senare delen av 1990-talets utbildningspolitik kännetecknas av ett vagabondlikt tillstånd av ökad rörlighet, ökat självbestämmande och strävan efter självförverkligande. De yttre anpassningskraven gentemot arbetsmarknaden tonas ned till förmån för individers inre behov av att få utveckla det egna unika.

Utifrån den engelska situationen visar Gert Biesta (2004) hur ekonomiska motiv, i kombination med en ideologisk förskjutning mot neoliberalism och neokonservatism, har bidragit till att en marknadsstyrd skola har givits företräde framför en politikstyrd gemensam välfärdsorganisation. Michel

W. Apple (2001) pekar på liknande utvecklingstendenser i det amerikanska utbildningssystemet. Den neoliberal utvecklingen i England och USA påminner om den utbildningspolitiska utveckling, som äger rum i Sverige under 1990-talet. Däremot talas det sällan om en konservativ utvecklingstendens i svensk utbildningspolitik under de senaste årtiondena (för exempel där det dock förekommer se Lundahl, 2008, och Wiklund, 2006).

Några exempel på konservativa utbildningspolitiska värden är upprätthållande av disciplin, fokus på traditionell kunskap och att skolan ska bidra till ett organiskt fungerande samhälle – där varje individ ska ses som en del av den naturliga sociala hierarkin. Därför måste samhället regleras så individer inte styrs av egenintresse och atomistiska föreställningar (Apple, 2001; Ball & Dagger, 1991). En fråga som kan ställas är om vi i den svenska utbildningspolitiken kan se liknande konservativa utvecklingstendenser som i exempelvis England och USA.

Kvalitetsbegreppets användning i olika sammanhang

När blicken vänds från utbildningsreformer mot själva begreppet kvalitet, kan konstateras att användningen av kvalitetsbegreppet har ökat avsevärt i auktoritativa texter sedan 1990-talets senare hälft (Nytell, 2006). Snarare än att vara isolerat till utbildning och svenska förhållanden är det därtill en utveckling som återfinns i en mängd olika sammanhang och med stor internationell spridning (Bejerot & Hasselbladh, 2002). Vad har då detta konstaterande för betydelse för den nationella utbildningspolitiken?

Utifrån Skinner (1988) menar vi för det första att detta öppnar upp för möjligheten att de kriterier som tillskrivs kvalitetsbegreppet i en specifik kontext kan överföras till helt andra sammanhang. Så kan frågan exempelvis ställas om vad som händer om de

applikationskriterier kvalitetsbegreppet tilldelas i industriell produktion av bilar² överförs till gymnasial utbildning? Även om en förflyttning mellan olika sammanhang leder till att nya meningar uppstår så påpekar Skinner (1988) att det inte med självklarhet leder till att nya applikationskriterier tillskrivs själva begreppet. Tvärtom blir resultatet ofta det motsatta, det vill säga applikationskriterierna består samtidigt som införandet i ett nytt sammanhang skapar en acceptans för nya sociala uppfattningar medan de tidigare trängs bort.

Utöver den sociala påverkan som på så sätt kan ske som en konsekvens av ett begrepps förflyttning mellan olika sociala sammanhang menar vi att det därtill är viktigt att peka på att den internationella påverkan har ökat under den studerade tidsperioden. I den regeringstext (Skr. 1996/97:112) där kvalitetsbegreppets första konkreta avtryck introduceras påtalas att Sverige i och med medlemskapet i EU är del av ett nationellt sammanhang.

Det betonas dock att utbildningssamarbetet bygger på frivilliga överenskommelser och att utbildningspolitik är och bör förbli en internationell angelägenhet. Ett konstaterande görs också om att det nya betygssystemet tydliggör skolans resultat på ett helt annat sätt än tidigare och att detta därför är ett instrument bland flera för kontroll av utbildningens kvalitet och likvärdighet. Framför allt menar man att den utvärdering som genomförs på kommunal nivå måste ta fasta på grundläggande mål som kvalitet och likvärdighet.

De applikationskriterier som kopplas till kvalitetsbegreppet tydliggörs genom följande citat: «Utan kvalitet är likvärdigheten tömd på innehåll och utan likvärdighet leder kvalitetsdiskussionen bort från målen rättvisa och demokrati» (Skr. 1996/97:112, s 8). I en senare regeringstext (Ds. 2004:36) som skrivs gemensamt av de dåvarande närings-

respektive utbildnings- och forskningsministrarna används helt andra applikationskriterier. Redan av skrivelsens titel, *Innovativa Sverige. En strategi för tillväxt genom förnyelse*, antyds att de centrala kriterierna inte längre är rättvisa och demokrati. Istället för dessa begrepp, som överhuvudtaget inte används, konstateras att det behövs ett aktivt internationellt agerande för att förverkliga Lissabonstrategins mål att «Europa år 2010 ska vara världens mest konkurrenskraftiga ekonomi» (Ds 2004:36 s. 1). Även om de två refererade regeringstexterna endast är två av en mängd texter som producerats så menar vi ändå, i enlighet med Skinners (1988) resonemang, att de kan användas för att illustrera hur kvalitetsbegreppets applikationskriterier utmanas över tid och hur den svenska utbildningspolitiken i allt högre grad präglas av internationella influenser.

Tre förskjutningar i kvalitetsbegreppets applikationskriterier

Utredningen *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) är mycket omfattande. I uppdraget ingår i stort sett alla frågor i gymnasieskolan, från behörighetsregler till examen, och därtill frågor om gymnasial vuxenutbildning. Dessutom är utredningen detaljrik. En fråga som vi mot bakgrund av denna omfattning och detaljrikedom menar är viktig att ställa är hur utredningen hanterar de betydligt större frågorna om gymnasieskolans uppdrag enligt den nu gällande läroplanen. Utredningsuppdraget begränsas nämligen till att föreslå en ny struktur för gymnasieskolan, vilken ska leda till högre kvalitet samtidigt som den nuvarande läroplanen Lpf 94 ligger fast:

Viktiga förutsättningar för utredningen är att läroplanen i dess nuvarande form gäller; dess kunskapsyn ska ligga till grund för förslagen oavsett

studieväg. Gymnasieskolans uppdrag att förbereda eleven för ett aktivt samhällsliv gäller för samtliga studievägar. (SOU 2008:27, s. 15)

Utredningen säger mycket lite om möjliga konsekvenser i relation till nu gällande läroplan. Detta är inte heller något som efterfrågas i utredningsdirektiven (Dir 2007:8). Samtidigt menar vi att det är anmärkningsvärt att frågan om hur själva utbildningsuppdraget kan komma att påverkas av de föreslagna strukturförändringarna inte ges utrymme. Inte minst eftersom utredaren själv konstaterar att hon ser ett «behov av att göra förändringar i dagens styrdokument» (SOU 2008:27, s. 322), visserligen inte av läroplanen men däremot såväl innehållsliga förändringar av skollag och gymnasieförordning som förändringar av programmålen och kursplanernas roll, funktion, uppbyggnad och innehåll. Att själva utbildningsuppdraget kommer att påverkas som en konsekvens av utredningens förslag är något vi i det följande pekar på ur tre olika avseenden.

De tre förskjutningar som nedan presenteras utgår från frågan om vilka problem utredaren beskriver och vilka lösningar som föreslås. Kvalitet blir därigenom en fråga om vad som framställs som eftersträfvansvärt. Som ett sätt att undersöka förskjutningar jämför vi de applikationskriterier som kvalitetsbegreppet tilldelas i *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* respektive i de propositioner som ligger till grund för 1990-talets utbildningsreform.

1. Ansvar för likvärdigheten

Utredaren menar att det är viktigt att ge en bild av hur de strukturförändringar som utredningen föreslår relaterar till hur 1990-talets gymnasiereform genomfördes, så att det blir möjligt att värdera och ta ställning till om den nuvarande utformningen av gymnasieskolan i sig är ett problem eller om konstaterade brister mer kan förklaras utifrån hur ge-

nomförandet av reformen gick till. Att det fanns problem i själva genomförandet förklaras bland annat utifrån att gymnasiereformen inte fick de bästa förutsättningarna när den skulle genomföras. I tid sammanföll den med besparingar i såväl den statliga som den kommunala sektorn. Därtill saknades en tydlig bild av det nationella uppdrag som skulle utföras och stöd till dem som skulle genomföra det.

Förutom de problem som mer är av tillämpningskaraktär så beskrivs också andra vilka mer har att göra med själva styrsystemets utformning. Sett ur ett nationellt perspektiv konstateras att det idag finns en alltför stor variation av gymnasieskolor, till och med så stort att det är svårt att definiera vad en gymnasieutbildning är. Även om gymnasieskolan formellt sett består av 17 nationella program, finns det en mängd olika lokala tolkningar. Problemet belyses också utifrån att det över tid har utvecklats en mycket stark producentstyrning på den lokala nivån istället för att denna, enligt de tankar som låg bakom reformen i början av 1990-talet, genomföra ett uppdrag som formulerats av den statliga politiska nivån.

De problem detta leder till innebär sammantaget en försvagad nationell skolpolitik med ett stort frågetecken kring den nationella likvärdigheten. För elevernas del blir det också svårt att överblicka all information om vart en utbildning leder. Därtill får avnämarna svårt att bedöma vad eleverna kan efter att ha genomgått en utbildning. Som lösning på dessa problem konstaterar utredaren att «målstyrningen och det nationella ansvaret för att formulera uppdraget behöver stärkas» (SOU 2008:27, s. 306). På den nationella nivån föreslås en ny institutionell nivå för samverkan mellan avnämare och gymnasieskola, det så kallade Nationella rådet för utbildning. Förutom detta, som ska ägna sig åt strategiska utvecklingsfrågor och med en «tydlig roll när det gäller att ställa krav på vil-

ka mål utbildningen ska leda till» (SOU 2008:27, s. 328) så inrättas även nationella programråd. De ska administreras av Skolverket och i jämförelse med det Nationella rådet ha en mer operativ roll. När det gäller den lokala nivån ska skolan och dess personal «genomföra det av staten givna uppdraget med sin pedagogiska kompetens men inte bestämma hur det uppdraget ser ut» (SOU 2008:27, s. 320).

Utredaren menar vidare att det i dagens gymnasieskola saknas ett «tydligt resultatmått», vilket påpekas vara en «förutsättning för en effektiv målstyrning» (SOU 2008:27, s. 20). Mot denna bakgrund konstateras att: «en fungerande målstyrning förutsätter tydliga mål som går att följa upp och som möjliggör att resultaten kan värderas» (SOU 2008:27, s. 306 ff.). Lösningförslagen till detta problem formuleras enligt en i många stycken självklar logik då utredaren konstaterar att tydliga resultatmått och utvärdering behöver utvecklas.

Även om det inte direkt av utredningen går att läsa ut hur dessa resultatmått kommer att utformas, menar vi att frågan bör ställas vilket utrymme sådana mål kan få som till sin karaktär varken är tydliga eller lätt mätbara. Inte minst mot bakgrund av att utredaren pekar på effektivitetsbrister menar vi att det är viktigt att ställa frågan vilket utrymme ett läroplansmål som demokrati överhuvudtaget kan få om det ska följas upp och värderas utifrån ambitionen om tydliga resultatmått, istället för att få fungera som ett kvalitativt mål som anger en önskad kvalitetsriktning. Vi vill också särskilt peka på att utredaren använder begreppet målstyrning (därtill en effektiv sådan) och inte mål- och resultatstyrning, trots att hon tydligt talar om uppföljning av och värdering av just resultaten.

En central fråga i de problem och lösningar som beskrivits ovan handlar om det som i propositionen *Om ansvaret för skolan* (Prop.

1990/91:18, s. 19) beskrivs som «spänningsfältet» mellan att tillgodose behovet av större inflytande lokalt och samtidigt garantera en likvärdig utbildning. Att det lokala inflytandet i denna proposition var en viktig ambition, liksom att upprätthållandet och utvecklandet av hög kvalitet var ett ansvar som framför allt gavs till de lärarna, motiveras i korthet med att det var på så sätt som skolan skulle kunna få kraft att utvecklas. Exempelvis sägs att den demokratiska fostran måste grundläggas både i hemmet och i skolan men också att detta inte är något som kan styras från central nivå. Det lokala ansvaret kopplades på detta sätt ihop med tankar om att det var så man skulle kunna möta kunskapssamhällets behov av flexibilitet, valfrihet, livslångt lärande och demokratisk utveckling. Det är också i relation till dessa tankar som det lokala inflytandet måste balanseras så att inte skolan återigen blir ojämlig eller så att likvärdigheten i innehållslig mening inte äventyras:

En förändring av styrningen får inte innebära att skolan återigen blir ojämlig så att bara de som kan betala eller de som bäst kan bevaka sina intressen får en bra utbildning. Det får heller inte innebära att innehållet i utbildningen är så beroende av lokala beslut eller förhållanden att likvärdigheten kan ifrågasättas. (Prop. 1990/91:18, s. 19)

Trots att det mål- och resultatstyrda systemet som sådant består, menar vi sammantaget att det är uppenbart att det inom detta sker tydliga förskjutningar med konsekvenser för såväl likvärdighet som kvalitet. En konsekvens av kraven på tydliga och i högre grad mätbara, resultatorienterade mål som formuleras på nationell nivå leder, förutom till ett minskat lokalt tolkningsutrymme, också till att kvalitetsbegreppets applikationskriterier förändras.

2. Ökade och anpassade krav för ökad genomströmning

Gymnasieutredningen (SOU 2008:27) konstaterar att det är ett problem att genomströmningen i gymnasieskolan är alltför låg. Måttet för genomströmning anges i hur stor andel av eleverna som efter tre års studier uppnått grundläggande högskolebehörighet, under hösten 2002 var den siffran 68 procent. Utredningen menar att det leder till ett effektivitetsproblem med oönskade konsekvenser:

Jag anser här att varje avvikelse från det mått som innebär tre års studier och grundläggande högskolebehörighet innebär kostnader inom gymnasieskolans ram... Unga vuxna som saknar en fullgjord gymnasieutbildning är överrepresenterade i gruppen som är bidragsberoende och långvarigt arbetslösa. (SOU 2008:27, s. 309 ff.)

I citatet anges att problemet relateras till frågan om anställningsbarhet, då en ofullbordad utbildning riskerar att leda till arbetslöshet och bidragsberoende. För att öka genomströmningen presenterar utredningen lösningsförslag, som ska leda till bättre förutsättningar för eleverna att fullgöra sin utbildning och bli anställningsbara. Det ska ske genom ökade och anpassade krav och berör både grundskolans och gymnasieskolans verksamhet. För grundskolans del föreslår utredningen att behörighetskraven till gymnasieskolan breddas från godkänt i tre ämnen (svenska, engelska och matematik), till åtta ämnen för yrkesprogram och tolv ämnen för högskoleförberedande program:

Jag vill med förslagen se till att de elever som börjar en gymnasieutbildning har goda förutsättningar att fullfölja den och jag anser att de nya behörighetsreglerna också kommer att bidra till en bättre genomströmning. (SOU 2008:27, s. 41)

Genom att bredda behörighetskraven till gymnasieskolan ska grundskolan komma bort från en ensidig betoning på svenska, engelska och matematik. Det ska också bidra till «att höja statusen för övriga grundskoleämnen och till att grundskolans karaktär av bred medborgarutbildning betonas» (SOU 2008:27, s. 40). De ökade kraven på grundskolan ska medföra att eleverna ska vara tillräckligt rustade för att gå in i gymnasieskolans verksamhet.

På gymnasieskolan finns delvis en motsatt tanke, här är det inte ökade krav som betonas utan anpassade krav. Även om anställningsbarheten ligger till grund för de anpassade kraven återfinns också ett stråk av att anpassa kraven efter de elevgrupper som förutsätts att finnas på de olika programmen. Främst gäller det de skäl som anges för att minska de gemensamma kurserna (tidigare kärnämnen) på yrkesprogrammen. Här återfinns en argumentation om att färre gemensamma kurser leder till högre motivation och bättre studieresultat. Utredningen beskriver en situation där eleverna på de yrkesförberedande programmen tycker att kärnämnen är svåra att klara av, därför är det bättre att sänka kraven vilket leder till ökad genomströmning. De krav som ställs på eleverna ska vara tydliga och anpassade till den tänkta elevgruppen:

Jag anser därför att det är angeläget att skapa ett system som så långt möjligt säkrar att de elever som antas till nationella program har goda förutsättningar att genomföra utbildningen med framgång, vilket normalt innebär att uppnå examen. Samtidigt är det viktigt att undvika att genom för högt ställda krav utestänga elever, som faktiskt har goda förutsättningar att avlägga examen (SOU 2008:27, s. 39; kursiv i original).

Argumentationen har en röd tråd: Genom de ökade och anpassade kraven ska eleverna ges bättre villkor för att klara av sina studier, vilket i sin tur leder till sänkta kostnader och

goda förutsättningar för ett yrkesliv. Gymnasieutredningen (SOU 2008:27) innehåller en tydlig fokusering på att genomströmning ger kvalitet. Begreppet genomströmning förekommer inte i propositionen *Växa med kunskap* (Prop. 1990/91:85) vilket gör att det är rimligt att tala om detta som ett nytt applikationskriterium för kvalitet.

3. Från en gemensam bas och flexibilitet till uppdelning och specialisering

En problembild som är central i gymnasieutredningen (SOU 2008:27) är att den nuvarande gymnasieskolan inte i tillräckligt hög grad leder till anställningsbarhet och tillräckliga förkunskaper för högre utbildning. Det framställs i utredningen som en rättighetsfråga där eleverna ska garanteras att få de kompetenser som behövs inom ett specifikt yrkesområde eller högre utbildning. För att garantera att så sker ska avnämarna vara med och forma innehållet i utbildningen:

Det innebär också att jag föreslår att avnämare, arbetsliv och högskolesektor, får en tydligare roll när det gäller att ställa krav på vilka mål utbildningen bör leda till. Det är också värdefullt om de medverkar i att säkra kvaliteten på utbildningen. (SOU 2008:27, s. 22)

Vi ser i utredningen en tankestruktur som bygger på ett dubbelt behov som ska uppfyllas; arbetsmarknadens behov av kvalificerad arbetskraft och elevernas behov av arbete efter utbildningstiden. För att detta ska ske så smidigt som möjligt är det enligt utredningen viktigt att eleverna specialiserar sig tidigt och att de aktörer som ska möta eleverna i framtiden får vara med och forma utbildningens innehåll. Detta ska garanteras genom en struktur där det blir tydligt vad en specifik examen leder till:

Jag föreslår införandet av examen i gymnasieskolan och en viktig grund för detta är att elevers rätt

till en god utbildning ska stärkas. En nationell fastställd examen, som motsvarar en av avnämare definierad nivå, ger elever bättre möjligheter på arbetsmarknaden och bättre förutsättningar vid högre studier. (SOU 2008:27, s. 320)

För att kunna möta de presenterade behoven föreslås en gymnasieskola som «leder till ett yrkesliv eller högre studier och det ska präglade utbildningen från första dagen» (SOU 2008:27, s. 23). Meningen är talande för utredningen då den visar på att det ska ske *ett* val, vilket betyder en specifik yrkesinriktning eller profil för högre studier. Ett exempel som talar samma språk är förslagen om programmets benämningar. Det som idag heter yrkesförberedande program föreslås bli yrkesprogram och ska leda till en yrkesexamen. De studieförberedande programmen föreslås bli högskoleförberedande program, som ger en högskoleförberedande examen. Det som förenar alla program är de gemensamma ämnena som på yrkesprogrammen krymper med 150 poäng, då estetiskt val föreslås försvinna och ämnena svenska och samhällskunskap reduceras, samtidigt som det tillförs en kurs i historia på 50 poäng. De gemensamma ämnena som föreslås kommer inte att leda till en allmän högskolebehörighet på yrkesprogrammen, för det krävs ytterligare 200 poäng svenska och 100 poäng engelska.

Vi menar att det är en specialiserad och uppdelad gymnasieskola som framträder i förslaget. Specialiserad då det tydligt visar på att en viss ingång leder till en tydlig utgång, uppdelad då den ökade specialiseringen leder till att den gemensamma basen i gymnasieskolan reduceras. Eller med andra ord, specialiseringen sker på den gemensamma basens bekostnad. Syftet är att det ska leda till en gymnasieskola som ser till att rusta samhället med adekvat arbetskraft och som bidrar till att eleverna får en utbildning som ger goda förutsättningar för att bli en del av ar-

betsmarknaden. Kvalitet blir i utredningen en fråga om att möta avnämarnas behov och att garantera eleverna en specialisering som leder till *anställningsbarhet* (yrkesprogram) eller *utbildningsbarhet* (högskoleförberedande program).

I propositionen *Växa med kunskaper* (Prop. 1990/91:85) betonas betydelsen av en bred grundkompetens för att smidiga övergångar ska kunna skapas vid såväl frivilliga som ofrivilliga omval i ett förändligt kunskapssamhälle. Gymnasieutredningen (SOU 2008:27) talar på denna punkt ett helt annat språk då den förespråkar en specialiserad gymnasieskola, eftersom vi lever i ett specialiserat samhälle. Den gymnasieskola som framträder i utredningen handlar om att förbereda för livsvalet snarare än livsvalen.

På denna punkt har kvalitetsbegreppets applikationskriterier motsatta innebörder i de två texterna. En god kvalitet har skiftat från att handla om bredd och flexibilitet till att förespråka en uppdelad och specialiserad gymnasieskola. I botten för de två skilda utbildningspolitiska utsagorna finns i båda fall en arbetsmarknadslogik men med olika analysgrunder. I propositionen *Växa med kunskap* (1990/1991:85) fokuseras på arbetstaggens förändrade förutsättningar i ett dynamiskt kunskapssamhälle, vilket i sin tur ska leda till ekonomisk tillväxt. I gymnasieutredningen är utgångspunkten att avnämarnas behov ska styra innehållet för att säkra att eleverna är anställningsbara eller utbildningsbara, vilket i sin tur leder till ekonomisk tillväxt.

När det gäller samhällsuppdragets utrymme i gymnasieskolan har det i gymnasieutredningens förslag (SOU 2008:27) en svagare position än i den nuvarande gymnasieskolan. Även om utredningen vid upprepade tillfällen skriver att samhällsuppdraget ligger kvar är det tydligt att utredningens förslag medför ändrade förutsättningar för detsamma. Att utredaren är medveten om denna

förskjutning blir tydligt då det finns passager i gymnasieutredningen där samhällsuppdragets undanskymda position försvaras. Det görs genom att det breda samhällsuppdraget ges till grundskolan:

Uppdraget att förbereda alla elever för ett aktivt deltagande i samhället, såväl det svenska som det internationella, vilar i första hand på grundskolan. Men såväl skollagen som läroplanen för de frivilliga skolformerna uttrycker tydligt att även gymnasieskolan har en viktig roll i detta. (SOU 2008:27, s. 340)

Även om skolans samhällsuppdrag i första hand ska vara en del av grundskolans verksamhet anger utredningen att de gemensamma ämnena på gymnasieskolan har ett sådant uppdrag. Det är ämnena, som i utredningens förslag, reduceras på yrkesprogrammen och utökas på de högskoleförberedande programmen. Genom förslaget sker en ökad uppdelning av olika elevgruppers förutsättningar för att diskutera samhällsfrågor i gymnasieskolan.

På väg mot en paketerad valfrihet?

I denna avslutande diskussion återknyter vi till den fråga vi ställde inledningsvis: Vilka är de kvaliteter som *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) förväntas leda till och vilka utbildningspolitiska förskjutningar äger därmed rum? Här diskuteras också möjliga konsekvenser för skolans medborgerliga uppdrag.

En centraliserad branschorienterad styrning

Av utredningen *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* framgår till att börja med att styrsystemet för gymnasieskolan även fortsättningsvis ska vila på en tydlig mål- och resultatstyrning. I och med detta konstate-

rande menar vi att det finns en kontinuitet i användningen av kvalitetsbegreppet då det alljämt appliceras på den övergripande idén om mål- och resultatstyrning. Ändå leder förslagen till tydliga förskjutningar, både när det gäller vilka som ges utrymme att formulera vad som menas med kvalitet och när det gäller vilken typ av mål som blir möjliga. När utredaren konstaterar att det nationella ansvaret för att formulera uppdraget behöver stärkas och att tydliga resultatmål behöver utvecklas, så innebär det inte enbart en förskjutning från de lokala marknadskrafterna till den nationella centrala nivån.

I ett professionsperspektiv leder förslaget till en minskad möjlighet att tolka öppet formulerade nationella mål. Utredningens betoning på tydligare krav och resultatmål är för övrigt också ett karaktäristiskt drag i en annan aktuell utredning, betänkandet *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan* (SOU 2007:28). Samtidigt som fokus riktas mot godkända resultat ges överväganden kring utbildningens demokratiska och samhällsliga funktion minskat utrymme (Bergh, 2008). Därtill menar vi att det också i relation till *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* är möjligt att påstå, som Eva Forsberg och Erik Wallin (2006, s. 175) gör, att den tidigare betoningen på lokalt och professionellt inflytande, i vad som har kallats deltagande målstyrning, ersätts av ett system för styrning som bygger på efterhandskontroll.

Med en sådan utveckling finns en risk att ytterligare steg tas mot, som Bernt Gustavsson (2004, s 9) uttrycker det, ett synsätt på kunskap som «förpackad och utportionerad i förväg» vilket bryter mot en «syn på kunskap som en ständigt pågående kommunikativ och social process» som inte till alla delar kan förutses. I sammanhanget vill vi även påpeka att redan 1990-talets reformer, med den då nya mål- och resultatorienterade styrningen, innebar ett tydligt diskursivt brott i tolkningen av likvärdighetsbegreppet (Wahlström,

2004). Från att likvärdighet tidigare hade garanterats genom likvärdig resursfördelning så innebar den förändring som beskrivs i ansvarspropositionen att allas rätt till likvärdig utbildning blev liktydigt med att «samma mål och riktlinjer skall gälla för alla skolor i landet» (Prop 1990/91:18, s 20). I nästa led leder även detta till att den demokratiska aspekten tonas ned:

Om likvärdighet huvudsakligen definieras som uppnående av vissa kunskapsmål tonas den demokratiska aspekten ner och alla undervisningsformer och undervisningssammanhang tillmäts samma värde utifrån vissa uppnådda resultat. (Wahlström, 2004, s. 102)

Förutom att förutsättningarna för den lokala nivån förändras så sker också en förskjutning inom den nationella nivån. Ansvaret för att formulera riktlinjer för skolan förflyttas delvis från politiska organ till olika nationella råd där branschrepresentanter och andra avnämare formulerar krav och kvalitetsnivåer. Att den nationella politiken lämnar ifrån sig sin formuleringsmakt till marknaden är något som Zygmunt Baumann (2002, s. 77) beskriver som «revolutionerande och potentiellt ödesdigert för staten som formades under den moderna epoken» eftersom detta:

undergräver statens suveränitet på ett mycket mer genomgripande sätt: den försvagade statens benägenhet att förflytta många av sina funktioner och rättigheter åt sidan snarare än uppåt och överlåta dem till marknadens opersonliga makt. (Bauman, 2007, s. 77)

Sammantaget menar vi att de lösningar som formuleras till det övergripande problemet om en alltför «stark producentstyrning istället för att gymnasieskolan ska genomföra ett uppdrag som formuleras av den statliga politiska nivån» (SOU 2008:27, s. 19) får konsekvenser för vilka som ges utrymme att for-

mulera och uttolka vad som blir kvalitet och ytterst för utbildningens demokratiska och samhälleliga uppdrag.

Från en individualistisk elevsyn till en grupporienterad elevsyn

De tre förskjutningarna visar också på spår av en förändrad elevsyn. I propositionen *Växa med kunskaper* (Prop. 1990/91:85) finns en fokusering på eleven snarare än på elevgrupper. Gymnasieskolan ska möjliggöra för hybridlösningar och valfrihet för den enskilda eleven inom systemet. I gymnasieutredningen (SOU 2008:27) intas en annan utgångspunkt då resonemanget utgår från elevgruppens olika intressen och behov snarare än elevers olikheter inom gruppen.

Att tänka på elever som grupper är också en förutsättning för att utredaren ska kunna komma fram till de anpassade krav som hon menar att genomströmningen kräver. Exempelvis, de elever som går på ett yrkesprogram tycker att svenska är svårt.³ De anpassade kraven klumpar ihop eleverna i grupper som anses vara antingen teoretiska eller praktiska. En fråga vi ställer oss är om inte den ökade uppdelningen i teoretiska och praktiska program kan komma att leda till en förändring i elevtillströmningen till de olika programmen. Vart ska de elever som tänker sig en högre utbildning inom de områden som i gymnasieutredningen karaktäriseras som ett yrkesprogram ta vägen? Ska den framtida agronomen välja att gå ett naturvetenskapligt program eller ett naturbruksprogram? De hybriditeter som flexibiliteten medgivit riskerar att försvinna vilket gör att det är möjligt att en ännu mer homogen gruppstruktur uppstår inom de olika programmen. Att tala och tänka om elevgrupper som homogena kan på det sättet bli till en självuppfyllande profetia, genom att tänka i en sådan struktur upprättas det samma.

Möjligheten till individuell valfrihet stramas även upp inom organisationens ramar,

det minskade lokala friutrymmet och strävan efter nationella styr- och utvärderingsinstrument kan medföra att den grupporienterade prägeln förstärks genom förändrade förutsättningar för undervisningens utformning. Vi menar att applikationskriterierna för kvalitetsbegreppet innehåller en spänning där en individorienterad elevsyn utmanas av en mer grupporienterad elevsyn. Det handlar då inte om ett jämlikhetsbaserat ideal utan om en ökad paketering och differentiering, denna gång av elever, med individuell valfrihet att välja vilken grupp man som elev önskar att tillhöra.

Neoliberal ideal kombineras med konservativa ideal

Förskjutningarna i kvalitetsbegreppets applikationskriterier medför också att delar av den neoliberal utbildningspolitiken utmanas, då ideal om individens valfrihet, flexibilitet och profiler på lokal nivå utmanas av mer konservativa ideal. Lisbet Lundhal (2008) ser också spår av konservativa ideal i *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27), men menar inte att det inte utmanar den liberala grundhållningen. Vi menar dock att de konservativa idealen på vissa punkter kan begränsa de neoliberal idealen. Framförallt är det elevens, lärarens och utbildningsenhetens förmåga att kunna fatta kloka beslut som ifrågasätts. Här återfinns tendenser till en ideologisk förskjutning från en liberal samhällssyn där individen ställs i fokus, till en konservativ organisk samhällssyn där varje individ har sin specifika plats för att bära upp ett fungerande samhälle.⁴ Därför måste individerna avstyras från den valfrihet som är olycklig för dem själva och samhället i stort.

Här finns påtagliga likheter med tankegångar hos konservatismens fader Edmund Burke (se Ball & Dagger, 1991). Ett mer drastiskt sätt att förstå den ideologiska förskjutningen är som ett underkännande av

den neoliberal utbildningspolitikens ekonomiska effektivitet. Den marknadslogik som utformades under 1990-talet, men eleven som kund och vagabond (se Olsson, 2008), uppfyllde helt enkelt inte marknadens behov. Utifrån tankesättet «var person på sin plats för ekonomisk tillväxt» blir en uppdelad och specialiserad gymnasieskola ett passande svar för att möta missnöjet. Det är också en sådan logik som tillskriver elever att vara antingen praktiska eller teoretiska och som undviker frågor om klasskillnader och social reproduktion.

Som en följd av denna utveckling sker, som vi tidigare pekat på vid flera tillfällen, en försvagning av gymnasieskolans medborgerliga uppdrag. Samtidigt som den nuvarande utformningen av gymnasieskolan kan kritiseras för att ha försämrat förutsättningarna för att skapa samhörighet och demokrati (Englund, 1995, 1998) har de politiska direktiven om lokalt formuleringsutrymme, elevers inflytande och självförverkligande medfört behov av att skapa demokratisk dialog, om än för att kunna fatta egna beslut. En påtaglig risk med den gymnasieskola som utredningen föreslår är att utrymmet för den demokratiska dialogen krymper ytterligare, då utrymmet för lokala beslut överförs till en central avnämmarstyrd nivå. Till detta kan tilläggas att det faktiska utrymmet för kurser som har ett uttalat samhällsuppdrag kraftigt försvagas för eleverna på yrkesprogram. Konsekvenserna av detta blir, vilket Matilda Hjorth Liedman och Sven-Eric Liedman (2008) pekat på, att elever på olika program ges olika förutsättningar att förbereda sig för sitt kommande samhällsliv.

Slutord

Sammanfattningsvis menar vi att de applikationskriterier kvalitetsbegreppet tilldelats har förändrats över tid och att de utbildningspolitiska förskjutningar som följer av denna ut-

veckling leder till en försvagning av gymnasieskolans medborgerliga uppdrag. Samtidigt skulle de problembilder och förändringsförslag som är framträdande i gymnasieutredningen kunna grundas i argument av demokratisk karaktär. Den förändrade styrningen med nationell uppstramning skulle också kunna förstås som en strävan efter jämlikhet. Problematiken med genomströmning skulle exempelvis kunna grundläggas i en argumentation om ett aktivt medborgarskap eller en positiv självrelation. Det kan således finnas fler förklaringar och bakomliggande förväntningar än de som utredningen lyfter fram. Ändå menar vi att de förskjutningar i kvalitetsbegreppets applikationskriterier som återspeglas i den argumentation som förs i *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) i huvudsak bygger på samhällsekonomiska argument. Den samhällsekonomiska aspekten fanns även närvarande i 1990-talets reformer, men den grundläggande argumentationen har i och med den senaste gymnasieutredningen förflyttats från ett livslångt lärande för ett flexibelt (arbets)liv till fokus på anställningsbarhet i ett specialiserat yrkesliv.

Även om själva ordet kvalitet vid 1990-talets början ännu inte i någon större utsträckning användes i utbildningssammanhang, så har vi genom åtskillnaden mellan ord och begrepp uppehållit oss vid hur kvalitetsbegreppets applikationskriterier har förändrats över tid (Skinner, 1988). Utöver konstaterandet att förekomsten av själva ordet har ökat markant under den studerade tidsperioden, menar vi att en central fråga som måste ställas är hur de applikationskriterier som begreppet kvalitet för med sig från andra sammanhang påverkar utbildning. Även om detta är en fråga som vidare behöver undersökas hävdar vi att det finns tydliga paralleller mellan de kriterier som kvalitetsbegreppet tilldelas i produktionsinriktade miljöer och de som nu följer med in i utformandet av den

svenska gymnasieutbildningen. Vår analys visar att gymnasieutredningens applikationskriterier för kvalitet baseras på en samhälls-ekonomisk logik där resultat, genomströmning, specialisering och avnämarestyrning blir viktiga beståndsdelar. Detta är också kriterier som skulle vara fullt möjliga att använda även i industriell verksamhet.

Vi menar slutligen att talhandlingarna i gymnasieutredningen, i skenet av gymnasieskolans tidigare utformning, visar på tendenser till en utbildningspolitisk förskjutning där neoliberal ideal kombineras med konservativa ideal. Den gymnasieskola vi siktar i förlängningen av *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) kan beskrivas som en paketerad valfrihet där delar av formuleringsmakten har förskjutits från skolledare, lärare och elever till förmån för en alltmer avnämarestyrd skola. Vi ser också att det är en mer uppdelad och specialiserad skola som framträder, där innehållet paketeras efter tänkta elevgrupper. Genom dessa förändringsförslag ska gymnasieskolans kvalitet säkras och bidra till en lönsam symbios mellan arbetsmarknad och blivande arbetstagare. Om det utbildningspolitiska systemskiftet under 1990-talet, enligt Englund (1998), har gått från gemensamt intresse till egennytta, tenderar den föreslagna utredningen att förskjuta gymnasieutbildningen från egennytta till marknadsnytta. Valfrihetens ideal begränsas av anställningsbarhetens (och utbildningsbarhetens) ideal, vilket medför att eleven får anpassa sig efter de paketerade val som erbjuds.

Noter

I Det bör påpekas att den text som analyseras i artikeln är ett betänkande medan de 1990-tals texter som refereras är propositioner. Med dessa skillnader i åtanke menar vi ändå att utredningen (SOU 2008:27) kan ses som ett uttryck för vad som är möjligt att

säga inom den ram som sätts av samtidens konventioner. Som Skinner (2008) konstaterar: «The resulting histories would not so much aim to provide interpretations of individual texts, but rather to offer us the spectacle of an entire culture arguing with itself».

2 Ett av kvalitetsbegreppets tidigare användningsområden går tillbaka till amerikansk och japansk tillverkningsindustri för att senare internationellt ha spridits vidare till såväl näringsliv som offentlig verksamhet (Sandholm 2001).

3 Här finns en möjlig spänning mellan avnämarnas önskemål och bilden av elevgrupperns möjliga måluppfyllelse. I en sådan spänning är det intressant att fundera över vad som exempelvis leder fram till att ämnet svenska föreslås halveras på yrkesprogrammen. Är det avnämarna som anser att behovet av ämnet är av underordnad betydelse jämfört med de specialiserade ämnena eller är det utifrån tanken om elevers bristande måluppfyllelse som förslaget tas fram?

4 Vi vill poängtera att det är en specifik del av den konservativa ideologin som vi menar utmanar den neoliberal diskursen, nämligen en konservativ organisk samhällssyn.

Litteratur

- Apple, M.W. (2001). *Educating the »right« way. Markets, standards, god, and inequality*. New York: Routledge Falmer.
- Ball, T. & Dagger, R. (1991). *Political ideologies and the democratic ideal*. New York: Harper Collins Publishers.
- Bauman, Z. (2007). *Konsumtionsliv*. Göteborg: Daidalos.
- Bejerot, E. & Hasselblad, H. (red.) (2002). *Kvalitet utan gränser – En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*. Lund: Academia Adacta.
- Bergh, A. (2008). Från likvärdighet till kvalitet. I T. Englund & A. Quennerstedt (red.): *Vadå likvärdighet?* Göteborg. Daidalos.

- Biesta, G. (2004). Education accountability and the ethical demand: Can the democratic potential of accountability be regained? *Educational Theory*, 54(3), 233–250.
- Dir. 2007:8: *En reformerad gymnasieskola*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Ds. 2004:36: *Innovativa Sverige. En strategi för tillväxt genom förnyelse*. Stockholm: Näringsdepartementet och Utbildningsdepartementet.
- Englund, T. (red.) (1995). *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS Förlag.
- Englund, T. (1998). Från gemensamt intresse till egennyttia. I L. Svedberg & M. Zarr (red): *Boken om pedagogerna*. Stockholm: Liber.
- Englund, T. & Quennerstedt, A. (2008). *Vadå likvärdighet? Studier i utbildningspolitisk språkanvändning*. Göteborg: Daidalos.
- Forsberg, E & Wallin, E (2006). Skolans kontrollregim – ett kontraproduktivt system för styrning? Stockholm: HLS Förlag.
- Gustavsson, B (2004). Tema: Kunskap och demokrati. *Utbildning & Demokrati*, 13(1), 5–10.
- Hjort Liedman, M. & Liedman, S-E. (2008). Den livslånga lärlingen. *Utbildning & Demokrati*, 17(1), 17–28.
- Lundhal, L. (2008). Skilda framtidsvägar. Perspektiv på det tidiga 2000-talets gymnasiereform. *Utbildning & Demokrati*, 17(1), 17–28.
- Nytell, H. (2006). *Från kvalitetsidé till kvalitetsregim. Om statlig styrning av skolan*. (Uppsala Studies in Education, 114) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Olsson, M. (2008). *Från nationsbyggare till global marknadsnomad. Om medborgarskap i svensk utbildningspolitisk under 1990-talet*. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Pettersson, O. (1991). *Makt. En sammanfattning av maktutredningen*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Prop. (1990/91:18). *Ansvar för skolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Prop. (1990/91:85). *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Prop. (2003/04:140). *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Prop. (2008/09:199). *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Sandholm, L. (2001). *Kvalitetsstyrning med to-talkvalitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Skinner, Q. (1988). Language and social change. I J. Tully (red.): *Meaning and context. Quentin Skinner and his critics*. Cambridge: Polity Press.
- Skinner, Q. (2002). *Visions of politics. Volume 1: Regarding method*. Cambridge: Cambridge University press.
- Skinner, Q. (2008). Part two: Is it still possible to interpret texts? *International Journal of Psychoanalysis*, 89(3), 647–654.
- Skr. 1996/97:112: *Utvecklingsplanen för förskola, skola och vuxenutbildning – kvalitet och likvärdighet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2007:28: *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan. Förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:27: *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola. Betänkande av Gymnasieutredningen*. Stockholm: Fritzes.
- Tully, J. (red.) (1988). *Meaning and context. Quentin Skinner and his critics*. Princeton: Princeton University Press.
- Wahlström, N. (2004). Ryms erfarenhetens och handlingens kontinuitet i skolan? Om Deweys kontinuitetsprincip i relation till likvärdighet och kunskap. *Utbildning & Demokrati*, 13(1), 87–109.
- Wiklund, M. (2006). *Kunskapens fanbärare. Den goda läraren som diskursiv konstruktion på en mediearena*. (Örebro studies in education, 17) Örebro: Örebro universitet.